Любомиру Левчеву

Я йшов за Недою і навіть крізь плаття вгадував, яка молода в неї спина. Коли вже помітив спину, то неминуче помітиш і ноги — міцні, гарні, як у всіх балканських жінок. Але на тих ногах були модні лаковані босоніжки, і ось це й стало причиною моєї стурбованості. Власне, й не самі босоніжки, а їхні підбори. Вони були такі височезні й тонюсінькі, що я просто не міг собі уявити, як Неда впорається з педальками червоної "Лади", на якій ми мали проїхати кілька сот кілометрів од Варни до Пловдіва. Заплутається й зашпортається вона цими ходулями, натисне не на ту педаль в критичній ситуації — і піде перевертом маленька машинка на прибережних серпантинах між Варною і Несебром.

Але не міг же я сказати молодій жінці, що боюся, не вірю в її водійський хист, застерегти, попросити, щоб змінила своє взуття! А Неда і в гадці не мала про мої побоювання, вигинаючись молодою спиною, упевнено підійшла до "Лади", відчинила свої дверцята, показала мені на протилежні.

— Прошу.

— Я влаштуюся на задньому сидінні,— похопився я,— з моїми довгими ногами так буде краще.

— Прошу,— знизала вона плечима.

Неда була дружиною поета Любомира Костадинова. Здається, теж поетеса, бо Любомир, знайомлячи мене з дружиною, сказав: "На жаль, обрала нашу клопітливу професію". Я не став перепитувати. Бо що ж тут дивного: дружина поета — теж поетеса? Але мене вразило обличчя

Неди. Зовсім не схожа на болгарку. Білява, сіроока, якесь мовби ренесансове тонке лице з картин італійських майстрів. Та знов же: не станеш доскіпуватися, чи болгарка, а коли так, то чом не схожа на болгарок. Любомир, мабуть, помітив моє збентеження (від його розумних очей ніщо не могло приховатися), спокійно усміхнувся і пояснив:

— Неда — фракійка. Ми, болгари, всі якоюсь мірою фракійці, але Неда — стопроцентна. Правда ж, Недо?

— Я ніяк не діждуся, коли ти називатимеш мене циганкою, — сказала вона.

— Тоді нам довелося б надто довго мандрувати в пошуках прабатьківщини,— роздумливо мовив Любомир.— А так маємо свою землю, і тисячолітня кров наша в ній, моя темна, твоя світла, але ж однаково — наша, фракійська.

Він міг таке говорити. Мав цілковите право. Коли писав свої поезії, то писав так: "Болгарські ріки. Вони починаються лише в Болгарії, не течуть нізвідки, заповнюють Біле море 1 і Чорне море, море тайнощів загадкових, море крові, море сліз і незмірний океан надій".

Не можна сказати, що ми надто часто зустрічалися з Любомиром. Сучасне життя не дуже сприяє цьому. Але, зустрічаючись, ми з ним намагалися не розтрачувати ча£ даремно, а щоразу несподівано для самих себе пробували обговорювати проблеми, м'яко кажучи, нетрадиційні. Чи п'ють тварини гаряче й холодне? Звірі п'ють теплу воду тільки тоді, коли поранені. Птахи виводять пташенят біля теплих вод. На Камчатці є птахи, що п'ють тільки в ополонках, а на Кавказі є пташка, що хлюпочеться в гірських джерелах. Або: як могло статися, що турки-османи завоювали колись пів-Азії і пів-

Європи? Чи тут були причини тільки економічні, чи й моральні? Адже траплялися й серед європейців такі, хто говорив не про фізичний і духовний геноцид османців на Балканах, а про якусь привабливість турецького способу життя, турецької віри і турецьких законів. Ульріх фон Гуттен і Ганс Розенплют напередодні Реформації в Німеччині, Іван Пересвєтов у Росії Івана Грозного, великий італійський мрійник Томмазо Кампанелла захоплювалися турецькою "правдою" і навіть закликали наслідувати османам у державному ладу. У Любомира теж була своя досить оригінальна теорія. На противагу усталеній думці про османських завойовників лише як про немитих кочівників, він вважав, що турки несли з собою небачену розкіш і комфорт, а це завжди приваблює, надто ж нестійкі серця.

Тому я не дуже здивувався, коли Любомир написав мені, що він організовує у Варні, на Золотих Пісках, болгаро-скандінавський симпозіум і запрошує мене взяти участь у дискусії на тему: "Київська княгиня Ольга: з варязького чи з болгарського роду?"

Любомир писав також, що він домовився з болгарським Літфондом, щоб з Варни я поїхав до Пловдіва і попрацював там у будинку Ламартіна, але й без цього мені було цікаво побувати на такому несподіваному вченому зібранні, бо ж справді: що спільне між Болгарією і Скандінавією?

1 Так болгари звуть Егейське море.

Симпозіум вражав розмахом.. Професори й доценти з Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії, назіть з Ісландії. Чоловіки й жінки. Всі молоді, вродливі, прості в поводженні, без професорської пихи і фахової обмеженості. Теми доповідей: "Життя й діяльність Софронія Врачанського", "Аорист в середньовічних болгарських текстах", "Гуманістичні погляди

Паїсія Хіландарського", "Де похований хан Аспарух", "Поезія Георгія Джагарова".

Були там учені, які написали цілі книжки про історію й культуру Болгарії, були перекладачі поезії й прози, був поштовий службовець з Хельсінкі, який кілька років тому прочитав у журналі "Обзор" англійський переклад поеми Михайла Берберова "Фракійські гробниці" і так зачарувався Болгарією, що вивчив її мову і вже переклав на фінську три книжки болгарських поетів.

Любомир Костадинов виступив перед учасниками з думками про долю поезії в світі.

Він сидів за маленьким столиком, посьорбував міцну болгарську каву, курив міцні болгарські сигарети "Тракія", присутні теж пили каву, посьорбували "Плиску" з низеньких келишків, курили, ходили по залу, переговорювалися, перепитували Любо мира, сперечалися з ним,— жодних ознак академічної занудливості, чванливості й нудьги.

Любомир казав:

— Лунають голоси, що поезія вмирає. Хіба тільки про поезію? Ще частіше говорять про те, що й бог уже давно мертвий. Різниця тільки в тім, що бсг вмирає назавжди, а поезія володіє здатністю воскресати, відроджуватися і жити ще буйніше. Убивають поезію тільки поети, погані поети, ясна річ. Убивають її також перекладачі. Поганий переклад — це смерть твору, а то й цілої літератури. Тому перекладачів треба плекати, як болгарські виноградні лози. Плекати і любити. А тоді вони полюблять Болгарію. Що таке література — це тільки любов чи й ненависть? Давайте згадаємо, скільки зусиль витрачено світовою літературою для створення образу ворога.

Ворога — людини, ворога — народу, ворога — раси, ворога — соціальної системи. Література ненависті неминуче скочується до наклепництва. Це найстрашніше. Бо наклепи завжди гучні, а спростування тихі й несміливі, їх ніхто не чує і не хоче слухати. Може, так влаштоване людське вухо? Я міг би багато розповісти вам про болгароненависництво у світі. Болгароненавис-НИЦТБО візантійське, коли імператори упродовж століть вели протії беззбройних балканських пастухів залізні когорти. Болтароненависництво католицьке — проти нашого православ'я і проти богомилів, цих перших носіїв вільної народної думки про світобудозу і про виміри добра і зла в світі. Османське болгароненависництво лежало рабським ярмом на шиї нашого народу п'ятсот років! А яке болгароненависництво сьогодні? Всі ви чули про так звану справу Антонова, ганебно сфабриковану італійським правосуддям. Коріння болгароненависництва проростає вже й не за моря, а за океани! Я міг би укласти цілу антологію болгароненависництва. А хіба ми платили світові тим самим? В Стамбулі є вулиця імператора Василія, прозваного болгаробойцем за те, що він осліпив тисячі взятих у полон болгар. У нас був цар Калоян, який розгромив візантійців. Але в Софії не було вулиці Калояка. То що ж перемагає в світі — ненависть чи любов?

Судячи з того, яка незвичайна жінка стала дружиною Любомира, перемагала все ж таки любов.

— Не да довезе тебе до Пловдіва,— знайомлячи мене з дружиною, сказав Любомир,— на неї можеш покластися. Вона водій досвідчений. Може, навіть ідеальний.

Я подумав, що таку жінку не гріх похвалити і навіть перехвалити. Ми обійнялися з Любомиром, я сказав йому:

— Звірі поїдають одне одного, коли голодні, а люди — тільки тоді, коли ситі. Тому будьмо голодними і щасливими.

Він засміявся:

— Можеш заспокоїтися: Не да до самого Пловдіва не зупинить машини навіть для того, щоб випити чашечку кави. Так що голод тобі гарантую.

— Ви справді така жорстока, як ото сказав Любомир? — всідаючись у машину, поспитав я Неду.

— Він говорить як поет.

— Хіба ви не поетеса?

— Хто вам сказав, що я поетеса? Я пишу історичні ромаци.

— Історичні?..— Це мене приголомшило не менше, ніж її височезні підбори між педальками "Лади". Бо писання історичних романів — це найкаторжніша праця, яку я тільки можу собі уявити, а ще ж — непередбачувані наслідки, нерозуміння, обурення, підозри, навіть переслідування історичних романістів. Хіба це для такого прекрасного, ніжного створіння?

— Ви щось хотіли сказати? — повернула до мене голову Неда, ЗОЕСІМ не дбаючи про те, куди їде наша машина.

— Я... М-м... бачте, я сам водій... і подумав про... ваші босоніжки...

— Босоніжки?

Машина норовила вирватися з вузького асфальтового жолоба і полетіти до чорта в зуби. Які вже тут церемонії! Я випалив:

— З такими підборами — хіба поведеш машину? Неда ще раз зиркнула на мене, тоді все ж таки глянула

вперед, щоб встигнути викрутити кермо, інакше "Лада" неминуче врізалася б у кам'яну стіну, що виросла на черговому завороті шосе, кинула машину вперед ще з більшою швидкістю, засміялася:

— Я в таких босоніжках водила навіть бронемашину!

— Бронемашину?

— Не лякайтеся. Цілком мирний броньовик. Голубого кольору. Про війська ООН у Лівані чули? Ну, то от. Шведський капітан люб'язно надав мені можливість поводити оонівську бронемашину.

— Ви були в Лівані?

— А чом би мені не бути? Я закінчила східне відділення університету, знаю арабську. Працювала кореспондентом молодіжних газет. Спитайте, де я не була. Наприклад, Нікарагуа. Провінція Хінотега, чули? Три місяці. І в джунглях Кампучії, де ще ховаються недобиті полпотівці. Теж три місяці. Посилали ще одного поета — злякався. А я поїхала. Бо я пишу історичні романи про долю малого народу і повинна бачити, як живуть, борються, вмирають і перемагають малі народи. Скажете: видовище надто жорстоке для ніжної жіночої душі? А де сховаєш цю душу і чи треба ховати? Ніжні душі повинні боротися проти душ грубих і жорстоких, відстоювати себе, як

відстоюють себе малі народи. Вам незнане це відчуття, а в мені воно від народження. Малі народи — це малі рибки, дані богом великим народам для харчу. Але той харч не слід вживати сирцем, бо він небезпечний для здоров'я, тому треба належно приготувати з приправами, які нищать гниль і порчу, приправи ж ті звуться: самоусвідомлення, самовизначення, розвиток. Все залежить од того, як це потрактувати. Хто і як на це дивиться. Тому що менший народ, то більші межі його вразливості. Ось ви їдете до Пловдіва і житимете в "Ламартіні". Купецький дім дев'ятнадцятого століття. Неповторна дерев'яна архітектура. Типово пловдівська. Розкішне місце. Внизу — новий Пловдів, угорі — славетний Альоша-визволитель. "Из камня его гимнастерка, из камня его сапоги". Це наш письменницький Будинок творчості. Що ми — не могли назвати його іменем великого болгарського письменника? Базова, Ботєва, Вапцарова, Смирненського... А ми назвали його іменем француза Ламартіна. Не дуже відомий поет, прямо скажемо. Але ось сто років тому Ламартін подорожував по Близькому Сходу, повертався додому не морем, а сушею, в Пловдіві захворів і кілька днів прожив у цьому будинку. Повернувшись до Франції, в своїх дорожніх нотатках сказав кілька прихильних слів про Болгарію, і вже ми вдячні йому назавжди.

— Навряд чи почуття вдячності повинно залежати від величини народу,— зауважив я.

— Не повинно, однак залежить. Малий народ гостріше відчуває загрозу знищення, тому в ньому споконвіку живе могутня пам'ять і благородне вміння цінувати своїх кращих синів. Для всього світу Орфей — міфічний СПІВЄІІЬ, а Спар-так — теж майже міфічний бунтар, а ми пишаємося тим, що вони — фракійці, що ми від них, так само, як і від отих загадкових людей, що створили шість чи дев'ять тисяч років тому могутню культуру і винайшли першу в історії писемність, близьку до шумерської, яка прийшла згодом. Гірські й рівнинні села досі

сперечаються за право називатися батьківщиною Спартака, на Нестосі ще й сьогодні вам покажуть дуби, які на тисячі літ застигли в тих позах, яких прибрали при звуках пісень Орфея. Найголовніше ж: ми успадкували їхній норов. Ми ніжні, як пісні Орфея, і непокірливі, як Спартак.

— В цьому я можу переконатися, дивлячись на вас,— спробував я зробити комплімент Неді.

Вона не відповіла, крутнула тумблер радіоприймача, і салон машини наповнили звуки вісімнадцятого століття. Не Бах і не Моцарт, але щось густе, як мед, і багряно-золоте, мов літній захід сонця. Де воші брали такі звуки?

А наша червоненька машина, здолавши круті серпантини надбережжя, поминувши Несебр і Слинчев Бряг, вибралася з гір на горбисту рівнину і забриніла, мов золотиста бджілка, в безмежному просторі, залитому сонцем, тихим спокоєм і загадковим мовчанням віків, що прозирали з пологих могил обабіч шляху, з давезних трав, що горнулися до шосе, з усієї землі цієї, то щедро-зеленої там, де торкалася її людська рука, то спеченої і збурілої, мов віковічна неродюча глина, яка тільки нагадує про колишнє життя, а сама вже й не знати — має його в собі чи ні.

Ви помітили, які завжди порожні простори довкола, коли їдеш машиною? Чи навмисно так прокладаються шляхи, чи люди, які працюють у полях, несвідомо уникають наближатися до автомагістралей, чи то просто випадковість, але, незважаючи на пори року, на місцевість, на кліматичну зону, хоч де й коли б ви їхали,— завжди супроводжує вас оце дивне відчуття цілковитої неприсутності людської довкола, хоч водночас бачите ви зібраний урожай, доглянуті сади й виноградники, чепурні села, старовинні містечка. Але чому ж життя ніби завмерло повсюди, і його ознаки ви бачите хіба що

в зустрічних машинах та бензоколонках, цих барвистих символах караванних шляхів двадцятого століття?

Мої дрімливі роздуми урвалися несподівано. Якась химерна споруда виросла над рівниною. Контурна постать юнака, що пускає в небо дикого птаха і теж стрімливо рветься догори, а внизу, понад самою землею, великі округлі літери значать незнане, але вільне самим своїм звучанням слово "Айтос".

— Айтос — фракійське слово,— обернулася до мене Неда.— Означає: сокіл. З цього міста мій Любомир. Він тут народився.

— Тепер я нарешті можу зрозуміти витоки його поетичного характеру,— сказав я не так, щоб полестити Неді, як для ствердження істини. Але Неда не належала до тих нетривких натур, яких легко підкупити лестощами.

— Його батьки приїхали до Айтоса з Руси,— пояснила вона. — Любомир тільки народився тут, насправді ж він — з Дунаю. Батьки його були вчителі, а вчителів, ви ж знаєте, завжди переганяють з місця на місце.

— То, виходить, Любомир не фракієць?

— Як на це подивитися. Древня Фракія — це фактично вся болгарська земля від Дунаю і до Егейського моря. Один з найбільших фракійських скарбів, який демонструвався і в музеї Пушкіна в Москві, знайдений не тут, на півдні, на Пловдівській рівнині, яка вважається класичною фракійською землею, а саме на півночі, біля Дунаю, звідки походять батьки мого Любомира. То хто з нас більше фракієць: Любомир, який тільки народився в Айтосі, чи я, що походжу з Каркобата, який ми зараз-проїздимо, з міста, що називається фракійським словом, досі не розгаданим нашими вченими?

Я мовчав. Ясна річ, я міг би продемонструвати цій вродливій фракійці козацьку нестримність своїх предків, але не слід було забувати, що ти гість, що перед ланкою ти мужчина, а перед водієм — звичайний пасажир, якого ьезуть туди, куди хочуть і як хочуть.

Тому я сидів, мовчав і тільки вбирав поглядом диво безмежної Пловдівської рівнини, яка розпростерлася між мільйоннолітніми горами, мовби заперечуючи всі відомі закони природи. Сотні кілометрів рівнини серед кам'яних віковічних гір! Де ще на землі можна знайти таке диво? Можна було б вважати це дарунком небес, але яким же гірким для болгар виявився цей дарунок! Віки цілі йшли сюди завойовники, вторгалися через цю лагідну і щедру рівнину в саме серце Болгарії і всієї Європи. Яке може бути страшне нещастя через багатства!

Я гадав, що Неда захоче заїхати в Карнобат і показати мені місця свого дитинства, бо що ж може бути для людини дорожче! Перший крик, перше здивування, перша закоханість і зітхання, захват і розчарування.

Але ніжна Неда виявила несподівану твердість і, не піддаючись сподіваним розчуленням, промчала повз місто, навіть не глянувши на нього. Це подивувало і засмутило мене, і я спробував пояснити таку Недину поведінку загадковістю фракійського слова:

— Карнобат — незбагненне, як жінка.

— Це тільки для чоловіків! — недбало кинула Неда.— Ми, жінки, досить добре знаємо себе.

Я переконався в цьому в Стара-Загорі, де Неда нарешті зупинила свого червоного механічного мустанга біля кафе під крислатими платанами і заявила, що тут ми зможемо вигоїти такої кави, якої не вип'ємо ніде більше.

Кава в Болгарії має таку дивну властивість, що в жодному місці вона ніколи не повторюється і ти починаєш думати, ніби на світі с не один напій під такою назвою, а десять, сто, тисяча! В Стара-Загорі, здається, слід було очікувати тисяча першої, коли дотримуватися пропонованої мною класифікації, та виявилося, що тут пахне не тільки кавою. В кав'ярні панували зелені сутінки від густих платанів за її вікнами, кондиціоноване повітря після розпечених сонцем просторів оповивало тебе блаженством, вигідні стілізчики мовби припрошували до низеньких круглих СТОЛИКІВ, З ПрИХОЕЗНИХ репродукторів линула притишена музика, якісь протяжливі, сумні мелодії — ніби відгомін страшної й кривавої історії цієї землі. Відвідувачів у кав'ярні було зовсім небагато, ми могли вибирати будь-який столик, але Неда стала біля дверей, гордо скинула головою, показала мені пальцем, стримуючи й притримуючи біля себе, і стала ждати. Чого, звідки?

Я ще не встиг послати в простір ці запитання, як довкола зродився рух, спершу невидимий, а тільки відчутний, тоді вже цілком явний, зматеріалізований і, сказати б, сперсоні-фікований, бо нас оточили, з нами віталися, нас запрошували і припрохували.

— Прошу прийняти нашого дорогого гостя,— сказала Неда, відрекомендовуючи мене, але я виразно бачив, що головна дійова особа тут вона, що отой загадковий, майже містичний рух викликаний саме її появою, що її тут знають, цінують, поважають, люблять, а то й більше. Хоча: що може бути вище любові?

Так воно й було насправді.

Бо коли ми сіли за столик і нас стали питати й перепитувати, що ми вип'ємо, що з'їмо (питали для пристойності гостя), і коли той потік люб'язності й доброзичливості нарешті змілів, Неда, нервово граючи ніздрями свого ботті-челлівського носика, недбало зронила:

— А Герчо? Де це й досі ховається цей боягуз Герчо? І тоді приплив до нас Герчо. Два метри заввишки і два

метри завширшки. Білий рипливий од крохмалю халат. Біла метрова тіара на чорних кучерях! Візантійські великомученицькі очі й дитячий безсилий усміх на устах.

— Недо, майчице! 1

— Герчо, тобі ж не шістнадцять!

— Але ж, Недо, я знов бачу тебе!

— Бачиш? А ти зможеш нас нагодувати?

— Недо! Як тобі не соромно таке казати?

— Чому ж соромно? Поглянь на себе, а тоді на мене й нашого гостя. Що ти можеш сказати?

— Що я можу сказати! Недо!

— Сядь біля нас, Герчо. Ти ж знаєш: я давно не була тут. Герчо довго й тяжко вмощувався на замалому для нього

стільчику, відсапувався, зітхав.

— Ти не була, але я знаю про тебе все. Чому ти не бережешся, Недо?

— Бо люблю небезпеки! Не всі ж закисають, як ти!

— Я? Закисаю? Недо, май совість! Я стою коло плити, де температура триста градусів!

— Не вигадуй. Триста градусів — це температура плавлення олова і свинцю, а ти печеш баклаву, де тільки тісто, горіхи й мед. Які там триста градусів?

Нам принесли каву, соки, мінеральну воду.

— Баклаву я принесу сам,— підхопився Герчо,— я готував її цілу ніч, мабуть, передчуваючи твій приїзд, Недо.

— Ти не розгубив своєї чутливості? — блиснула на нього очима Неда.

— Щодо тебе — не втрачу ніколи! Адже ти — моє перше кохання.

— Але не навпаки!

— Хто ж не знає, що ти завжди хотіла бути незалежною.

1 Матінко (болг.).

— А ти хотів, щоб я стала кондитером? Тільки тому, що твої предки до дванадцятого коліна готували ласощі для візантійців і турків?

— Не до! Моє прізвище — Крумов 1.

— Яке це має значення?

— А хіба ти не хочеш іноді з'їсти щось солоденьке?

— Іноді — так. Але ж не для того, щоб стати такою, як бочка.

— Натякаєш на мене? Я товстий тому, що добрий.

— А я — зла?

— Ти ще добріша за мене, за всіх,— зітхнув Герчо, тремтячою рукою стираючи рясний піт з обличая. Йому не помагав і кондиціонер. Я глянув на Неду: невже їй не жалко цього добродушного велетня? Але моє втручання виявилося запізнілим, бо пролунав Недин голос якийсь зовсім інший, без насміщкуватості, пронизаний добротою і ласкою:

— Герчо, хлопчику, я завжди думаю про тебе. Хоч куди мене заносить, я думаю собі: а як там Герчо з Карнобата? Навіть за океаном, у Нікарагуа...

— Хінотега,— простогнав Герчо,— ти знай слала кореспонденції з тих страшних джунглів, а я вмирав од самої думки про те, що ти там. Для мене це слово й досі найстрашніше. Хінотега, майчице!

— Зате я привезла тобі подарунок,— допиваючи каву, потріпотіла пальчиками Неда.— Цілу скриньку найкращих гаванських сигар! Викурюй по одній сигарі щотижня — і тобі вистачить на цілий рік. Цілий рік ти мене пам'ятатимеш.

— Який рік? Все життя!

— Але перш ніж запалити сигару,— з навмисною поважністю наставляла його Неда,— ти піднеси її до вуха і покрути в пальцях, щоб почути, як туго вона скручена. Так роблять усі найдосвідченіші курці сигар, а я хочу, щоб ти був на них схожий. Що ж до баклави, то ми не станемо зараз їсти, бо надто жарко, але ти нам її загорнеш так, щоб можна довезти до Пловдіва і в "Ламартіні" ми пригостимо письменників, які там живуть. Ти ж, мабуть, здогадуєшся, що ми їдемо до "Ламартіну"?

Герчо слухняно кивнув. Тоді заметушився готувати нас в дорогу, сам виніс велику картонну коробку з баклавою до машини. Неда вручила йому скриньку з сигарами, і, коли він розгублено притиснув скриньку до своїх пухких грудей,

1 Крум — середньовічний болгарський цар, який відзначався рішучістю своєї зовнішньої і внутрішньої політики.

неспроможний ні поворухнутися, ні вимовити слово, жінка підстрибнула на своїх височезних каблуках і чмокнула Герчо в щоку.

Він махав нам услід, поки й видно було. Махав не вільною рукою, а тою, що з сигарами. Скринька з сигарами в його гігантській руці видавалася завбільшки з сірникову коробку.

Ми вже виїздили з Стара-Загори, коли правобіч від шосе виросли зненацька на високому довгастому пагорбі дивні білокам'яні споруди. Гігантський, під саме небо, кам'яний прапор, пробитий посередині (в обрисах отвору вгадувався стилізований летючий сокіл), а внизу біля нього — ряди кам'яних редутів, над рваними краями яких мужньо виста ють постаті воїнів з російськими гвинтівками.

— Пам'ятник славетним захисникам Стара-Загори,— пояснила Неда.— В липні 1877 нечисленний стара-загор-ський гарнізон, в який входили російські драгуни і артилеристи та кілька дружин болгарських ополченців, став на смерть проти мало не сорока тисяч дикого війська великого візира Сулеймана-паші. Болгарські ополченці билися під знаменом Самарського полку, яке вони одержали від своїх російських братів. Коли б знамено попало до рук ворога, це було б ганьбою для всієї Болгарії. П'ять прапороносців було вбито, останній з них — командир п'ятої дружини підполковник Калитін. Але знамено з перебитим древком, посічене кулями, було підхоплене з рук вмираючого унтер-офіцером Хомою Тимофієвим і винесене з поля бою: І ось тепер це знамено увійшло у вічність, і наші вітри гудуть над ним, ніби те давнє російське "ура", і наша пісня "Гей, ви, болгари, юнаки, в Балканських горах народжені..."

Ми довго їхали мовчки, а тоді я не втерпів і ляпнув дурницю:

— Тепер я починаю розуміти, чому Герчо переїхав до Стара-Загори, полишивши рідний Карнобат. Слово Карно-бат незграбніше за Айтос. І така жінка, як ви, неминуче мала надати перевагу Айтосу.

— Ви хочете сказати, що Герчо жирний індик, а Любомир сокол? — єхидно зиркнула на мене Неда.— Можу пояснити.

Коли Герчо був закоханий у мене, то міг би претендувати на титул найстрункішого і найвродливішого хлопця Болгарії. А про те, що Любомир з Айтоса, я довідалася вже після нашого одруження. Знайшла ж я Любомира не тут і не в Софії, а на будівництві в Русе, де він сидів власкором нашої молодіжної газетки, худий, нещасний, голодний і переслідуваний за свій характер.

— Це свідчить тільки про те, який з мене люди но знавець, — іронічно усміхнувся я на свою адресу.

Біля Поповиці наше напівпустельне шосе влилося в широку автомагістраль, вщерть забиту машинами. Гігантські трейлери, вантажні машини з переповненими кузовами, тягачі з низками прлчепів, легкові автомобілі всіх можливих марок — все це мчало, сповнюючи простір ревінням двигунів, чадом вихлопів, кожен рвався поперед іншого, ніхто не поступався місцем, всім було страшенно ніколи, всі не встигали, всі запізнювалися, всім набридло в дорозі і мерщій кортіло добратися до мети, доїхати, вспокоїтися, спочити. Особливо густий потік рухався нам" назустріч. Я звернув увагу, що серед них надто багато досить дивних машин. "Мерседеси", "опелі", "сітроєни", "олдсмобЫ", "фіати", "форди" і навіть "кадилаки" — справжній парад світової автомобільної продукції, та тільки який же параді Якісь допотопні моделі, напівзабуті або й зовсім забуті, кумедні ферми, незграбні силуети, все побите, поіржавіле, знікчемніле, справжній мотлох. Коли парад, то парад мерців, недосконалості й скороминущості техніки.

— Ви звернули увагу на ці машини? — поспитав я Кеду.— Звідки вони? Що це таке?

— Турки вертаються з заробітків,— пояснила вона.— Ми виїхали на стару Цареградську дорогу. Колись по ній султани йшли завойовувати Європу, тепер з Європи повертаються

турецькі бідняки, які ги біли десь на Рейні чи на Сені, щоб заробити на харчі для своїх сімей. Кожен хоче повернутися додому коли не Крезом, то хоча б власником отакого "мерседеса" або "кадилака". Я не знаю: купують вони там ці рухомі гроби за копійки чи просто підбирають на автомобільних звалищах — зате ось маєте буржуїв! Може, це пиха могутніх султанів ще живе в крові кожного з міх? Не знаю.

— Мені здається,— сказав я,— що це зайве свідчення, до чого може довести пиха. Ви згадали султанш, а я чомусь подумав ще й про техніку. Отой залізний саморухомий мотлох —k то ніби насмішка над пиховитою технікою. Вона сьогодні стала диктатором життя, знищує минуле, рве зв'язки між часами і поколіннями, руйнує і відкидає все, що стає їй на заваді, а тоді сама стає отакою іржею, мотлохом, непотребом, і ніхто не хоче подумати, з чим же залишаємося ми?

— Он стоїть продукт техніки,— показала Неда наперед.— Проситься підвезти. В руках у нього знак автостопа. Візьмемо його?

Правобіч від дороги, вибравши місце так, щоб його бачили ще здалеку, стояв високий молодий чоловік, з усього видати — іноземець, у потертих джинсах, стоптаних кросівках, в літній барвистій сорочці, в кругленькій червоній кепочці з довжелезним (від сонця) козирком, на спині в чоловіка був дорогий нейлоновий рюкзак з безліччю кишень і кишеньок, в правій руці — щось схоже на отой жезл, яким у нас контролери зупиняють на трасі машини для довантаження, щоб не йшли вони порожняком. Чому Неда вирішила, що це продукт техніки, а не якийсь археолог, історик, мистецтвознавець?

— То брати? — вже наближаючись до невідомого, спитала мене Неда.

— Як ви, так і я.

Неда пригальмувала, делікатно зїхала на узбіччя, зупинила "Ладу" просто біля незнайомця, нахилившись, відчинила праві дверцята, запитально глянула на того.

— Пловдів,— сказав той.

Неда показала йому на переднє сидіння. Незнайомець зняв рюкзак, поклав його в машину, тоді став вмощуватися сам, що було нелегко, зважаючи на його зріст. Жезл автостопа він і досі тримав у руках, чи то не знаючи, куди діти, чи то як своєрідне особисте посвідчення.

— Можете це вже сховати,— по-англійськи сказала йому Неда.— Вважайте, що на мене подіяв знак автостопа.

— У мене є талони автостопа,— похопився незнайомець.— Я даю вам талони, і ви одержуєте відповідну винагороду. Сподіваюся, Болгарія входить до Євпропейської співдружності автостопа?

— Болгарія входить до тих співдружностей, до яких хоче,— сказала Неда.— Талони свої теж можете сховати. Ми підвозимо вас не за талони, а з люб'язності.

Аж тепер нарешті він вимушений був помітити мене і кивнув у мій бік.

— Містер?

— Містер теж мій гість, як і ви. Не знаю, як до вас звертатися.— Неда була холодна, як Антарктида.

— Звіть мене просто Джеррі,— сказав наш новий знайомий.

— Я — Неда. Ви, звичайно ж, американець?

— Як ви здогадалися?

— Це видно здалеку. Ви стояли біля шосе з таким виглядом, ніби хотіли купити все, що рухається побіля вас, і навіть усе нерухоме.

Джеррі довго реготав на ці слова, показуючи по черзі бездоганні свої зуби то Неді, то мені.

— Я багато наслухався про слов'янську проникливість, але ви перевершили всі мої сподівання! Справді, я звичайний бізнесмен з Середнього Заходу і справді на все дивлюся з погляду купівлі-продажу. В цьому є щось неморальне? Я веду операції на товарній біржі. Продаж товарів, продовольства на той чи інший строк. Ти робиш запаси, тоді продаєш. Залежно від кон'юнктури. Тут може бути все: м'ясо, пшениця, кукурудза, цукор, бавовна, комп'ютери. Коли стануть падати атомні бомби, набагато краще мати трейлер, набитий м'ясом, ніж трейлер з долараїйи.

Неда смикнула голівкою і демонстративно пошморгала носиком.

— Ви не згодні з моєю думкою? — здивувався Джеррі.

— А ви вважаєте це думкою? — ще більше здивувалася Неда.

— Досі я так вважав. Може, це для вас незвично. Але Америка плюралістичне суспільство, і там кожен думає що

хоче. Головне — бути несхожим на інших. Це дає гостріше відчуття свободи. Як-от вам з вашим білявим волоссям серед всуціль чорнявих болгар.

— Коли хочете знати,— з ледь чутними нотками роздратування в голосі пояснила Неда,— у нас майже всі діти народжуються білявими. Це кров наших далеких предків-фракійців. Згодом діти чорніють.

— Фантастика! Чому ж вони чорніють?

— Коли бачать, як ви запаскудили світ своїми генералами, бомбами і ракетами!

Джеррі підстрибнув од захоплення.

— Ви нагадуєте мою дружину Дженіфер! Всі жінки ошаліли від політики. Але я не політик — я бізнесмен. Свинина і заморожені бройлери. Хочете побачити мою Дженіфер і моїх хлопчиків?

Слідом за цими словами з'явився кольоровий знімок, який помандрував спершу до Неди, тоді до мене, тоді повернувся до Джеррі. Акуратний дерев'яний будиночок, зелений газон перед ним, довжелезна машина перед акуратним гаражем, вродлива дружина, вся в білому, троє гарненьких діток, два маленьких песики.

— Всього троє дітей? — здивувалася Неда.

— Хіба мало? Невже у вас більше! — мало не підстрибнув Джеррі.

— Скільки в мене — це таємниця.

— О, я знаю: соціалізм — суцільні таємниці.

— Тоді як же ви опинились в соціалістичній країні?

— Це майже містика,— підніс руку Джеррі,— ви цього ніяк не можете знати.

Неда засміялася.

— Не можу? Ну що ж. Чого Балкани не знають, те їм не шкодить.

— Ні, ні,— злякався Джеррі,— не подумайте про щось таке. Тут не політика, і взагалі... Просто я побився об заклад з своїм товаришем у Лондоні, що з Стамбула проїду по всій Європі з допомогою автостопа. В Туреччині в мене був свій бізнес, я полетів з Лондона літаком, а назад вирішив, на парі, добиратися ось таким способом. Тут споруджується трансєвропейська магістраль від Балтійського моря до Босфору і аж до Ірану. Десять тисяч кілометрів. Мені сказали, що дві тисячі кілометрів уже збудовано. Я подумав: а чому б тобі не спробувати, Джеррі? Це так екзотично. Щоправда, ніхто не вірить, що Польща, Чехословаччина, Угорщина, Югославія і Болгарія спроможуться на таку висококласну автодорогу, але я вирішив рискнути. Я одержав Т-візу, яка дає мені змогу безперешкодно транзитом переїздити з країни в країну, в мене є потрібна готівка, а також єврокард, отже, я можу одержати будь-яку суму в країнах Спільного ринку. Ви б відмовилися від можливості такої подорожі?

— Я б теж не відмовилася,— сказала Неда,— але, на жаль, наша машина зупиняється.

— Щось сталося? — стривожився Джеррі.

— Ви мене заговорили, а я забула, що в мене поганий акумулятор. Вимкнула мотор для економії пального, а тепер не можу завести.

Машина справді стала, і тепер гриміли мотори зустрічного транспорту і всіх тих, хто нас переганяв. Джеррі завовтузився на своєму сидінні.

— Я міг би чимось допомогти?

— Хіба що підключитися замість акумулятора,— глузливо кинула Неда.

— Мені якось ще ніколи не доводилося виступати в такій ролі,— не лишився в боргу Джеррі.

— То й не виступайте,— заспокоїла його Неда.

— Але щось же треба робити?

— Доведеться підштовхувати машину.

— Для такої жінки я готовий на все!

— 7Не для мене — для машини і для себе, коли хочете добратися до Пловдіва.

Джеррі, не барячись, вийшов з машини, за ним поповз і я.

— Куди ви? — зупинила мене Неда.— Сидіть!

— Ну, незручно ж. Він штовхатиме, а я...

— Гаразд, приєднуйтесь до нього. Але прошу вас: щоб це востаннє. Ви мене розумієте?

Я нічого не розумів і приєднався до Джеррі. Шосе неначе було й рівне, та коли ти штовхаєш отакий агрегат, то виявляється, що земна поверхня має кривизну доволі круту. Ми з Джеррі досхочу нахекались і змокріли на хлющ, поки десь у надрах червоної машинки щось чиргикнуло і забриніло рівно, заспокійливо і надійно.

Відсапуючи, ми попадали на свої сидіння, в таку спеку найменше зусилля давалося з неабияким трудом, & тут ще он які подвиги!

Але на Джеррі, здавалося, не діяли ніякі перевантаження, він не знав утоми і не бажав спокою. Вже за мить він допитувався в Неда:

— У вас у Болгарії які акумулятори — традиційно свинцеві?

— Очевидно, свинцеві,— знизала та плечима.

— Так я й знав! Давно слід перейти на літієві. Тоді ви не матимете ніяких клопотів. Літієві акумулятори...

— Пробачте,— спокійно урвала його Неда,— але в мене акумулятор свинцевий, а не літієвий, і він знову відмовив, а я вимкнула мотор, щоб заощаджувати бензин.

— Знов штовхати? — здогадався Джеррі.

— Я вас не примушую.

— У мене будуть розкішні спогади про Болгарію! — вилазячи з машини, вигукнув Джеррі.

— А в мене — про американця, якого я використовувала, як рабську силу,— засміялася Неда.

Я ворухнувся, щоб приєднатися до Джеррі, але Неда мовчки поклала мені на плече руку, показуючи, щоб сидів. Машина завелася невдовзі, так що Джеррі не надто й потрудився. Сів він ще веселіший і бадьоріший, ніж перше.

— Суцільна фантастика! — загукав він.— Мені сказали, що в Болгарії ніяких доріг, самі караванні тропи з слідами верблюдів і віслюків, а я від самого кордону їду прекрасним шосе. До цього перехрестя мене підвозив водій трейлера. Він їде — подумати тільки! — з Багдада, куди транспортував болгарські комп'ютери. Це що — правда?

— Чому ж мало бути неправдою? — глянула на нього Неда. — Комп'ютери в нас, може, ще не такі, як у Америці або Японії, але зате свої. Що ж до шосе, то від Пловдіва до Софії ви зможете промчати трасою екстракласу. Ви навіть не помітите, як опинитесь по той бік Балканського хребта.

— А коли я знов натраплю на таку прекрасну водійку, якій подобається знущатися з чоловіків?

— Спробуйте не натрапляти. А тим часом чи не попхнете ви ще раз мою "Ладу"?

— Ще раз? Це вже востаннє?

— Все залежатиме від поведінки акумулятора.

Мене знов притримано в машині, і я почувався не дуже зручно, бо цього разу Джеррі довелося довгенько тюпа-чити по шоссе, поки вередливий двигун виявив ознаки життя.

— Ви мене доконали! — застогнав американець.— Коли ще на додачу в Пловдіві не знайдеться путящого готелю, де мене зможуть як слід нагодувати...

— Я б вам не радила вголос висловлюватися так про Пловдів,— подала голос Неда.— Справа в тому, що ця машина має пловдівські номери. Вона може образитися, і тоді вам доведеться пхати її до самого міста. Та й там доведеться попрацювати як слід, бо готель, до якого вам хочеться, далеченько.

Джеррі не вловив натяку в насмішкуватих словах Неди, він вхопився за слово "готель".

— Ви впевнені, що там є пристойний готель?

— "Новоготел Пловдів". П'ять зірочок за міжнародною класифікацією.

— П'ять зірочок у Болгарії?

— У нас є й шість.

— Шість не буває. Навіть американські "Хілтони" — п'ять зірочок.

— У Софії готель "Вітоша" — шестизірковий. Будете там — можете пожити. Коли не шкодуєте грошей.

— Фантастика,— пробурмотів Джеррі.— Для таких спогадів не шкода ніяких грошей!

До "Пловдіва" Неда довезла нашого подорожнього без пригод, біля готелю ми вийшли з машини, як водиться, обмінялися адресами і взаємними запросинами, я потиснув Джеррі руку і поплескав його по плечу за те, що він став нам у пригоді, Джеррі в свою чергу поцілував обидві руки Неди й довго вклонявся їй. Він не входив у готель, стояв, ждав, щоб востаннє підіпхнути машину чарівний водійці, але Неда не просила його це зробити, мені ж спокійно показала, щоб займав своє місце.

— А ваш акумулятор? — спитав я здивовано.

— Сідайте!

Вона крутнула ключем запалювання, стартер ледь чутно чиргикнув, мотор запрацював одразу, машина рушила. Неда помахала американцеві рукою, той стояв біля входу в готель, роззявивши рота від подиву.

Я не знав, з кого сміятися: з обдуреного Джеррі чи з самого себе.

— Нащо ви морочили йому голову акумулятором? — звернувся я до Неди.

— Терпіти не можу хвальків! — скеровуючи машину на міст через Маріцу, відповіла Неда.

Навіть крізь плаття вгадувалася її молода спина, і я мимоволі подумав, що гнучка спина ще не свідчить про гнучкий характер.